

УДК 949.711 “1804/1813”: 34(37)
949.711 “1804/1813”: 34(38)
Изворни научни рад
Предато: децембар 2004
BIBLID: 0550-2179, 38 (2004) 2:1 p. 103-115

*Др Срђан Шаркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

УТИЦАЈ ГРЧКО-РИМСКОГ (ВИЗАНТИЈСКОГ) ПРАВА НА ПРВИ “ЗАКОН” ИЗ ВРЕМЕНА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

***Сажетак:** У првом делу рада аутор даје најосновније карактеристике Првог српског устанка, кога је још немачки историчар Леополд Ранке окарактерисао као српску револуцију. Други део рада посвећен је доношењу првог закона устаничке Србије. После неколико неуспелих покушаја да се у Србију унесу страни закони (руски и француски), прота Матеја Ненадовић саставља кратак закон за потребе судова, позајмљујући одредбе из средњовековног српског права. У раду се анализирају чланови закона и тражи њихов извор.*

***Кључне речи:** Први устанак, Прота Матеја Ненадовић, Прохирон, Крмчија.*

I. Српска револуција

Борбе за независност Србије отпочеле су 2/14. фебруара 1804. године и у српској традицији и историографији познате су под називом Први српски устанак против Турака.¹ Побуна је избила против владавине одметника од сул-

¹ Први српски устанак трајао је од 1804. до 1813. године. Од 1807. године (након склапања Тилзитског мира између Наполеона Бонапарте и руског цара Александра I), устаници су сарађивали са Русима, који су били у ратном стању са Турцима. Када је Наполен 1812. године напао Русију, Русија је 16/28. маја 1812. потписала мировни уговор са Турском у Букурешту. Тачком 8

танове власти, у области коју је турска администрација означавала као *Београдски пашалук*. Народ је те одметнике називао *дахије* (турски *dayi* = јањичарски заповедници). У почетку, устаници су изјављивали да њихова борба није против легитимне власти султана, већ искључиво против дахијске узурпације. Али, охрабрени првим успесима у борбама од 1804. године, устаници су наставили борбу са тежњом ка потпуном ослобођењу и стварању независне државе. Пошто је турски режим у својој основи био феудални систем, борба за ослобођење је била попримила и обележја грађанске револуције. Ту чињеницу уочио је још велики немачки историчар Леополд Ранке који је, на основу обавештења које му је пружио Вук Караџић, објавио 1829. године своју чувену књигу *Српска револуција (Die Serbische Revolution)*.² Да ли је та револуција била аутохтона, или је претрпела неке стране утицаје?

Крајем осамнаестог века такозвано *Источно питање* постало је поново актуелно, нарочито после споразума од маја 1781. године, кога су потписали руска царица Катарина II и римско-немачки (аустројски) цар Јозеф II. Према овом споразуму била је предвиђена узајамна сарадња два Царства у циљу поделе Турског царства. Иако ни српско, ни бугарско име није било споменуто у царској преписци, према плановима поделе, Србија би већим делом своје територије припала Аустрији. Аустријска власт за Србе не би била новина, јер су два пута у својој историји (1688-90. и 1718-39) Срби били под окупацијом Хабзбуршке монархије. Наравно, аустријска власт нити је ослободила Србе, нити је укинула феудалне односе, али је ипак имале неких предности: лична и имовинска сигурност била је значајнија него под турском влашћу.³

Букурешког уговора било је предвиђено да српски устаници добију амнестију од султана, а да Србија добије неку врсту аутономије, какву су имала Архипелашка острва у Грчкој. Али, пошто је Србија била лишена руске заштите (због руских ратовања са Наполеоном) турска војска је поново запосела Србију. Карађорђе и већина српских вођа напустили су земљу. Наравно, Турци нису поштовали 8. тачку Букурешког уговора, те је априла 1815, изазван турским терором, избио Други српски устанак под вођством Милоша Обреновића. Други устанак трајао је само неколико месеци и завршио се усменим споразумом између кнеза Милоша Обреновића и београдског везира Марашли-Али паше. Према овом договору Срби су добили неке привилегије, које је султан 1816. године потврдио са седам фермана. Касније, после два рата између Русије и Турске (1827. и 1828) потписан је мир у Једрену (14. септембра 1829). Према одредбама Једренског уговора султан је издао 1830. године хатишериф којим је Србија постала вазална кнежевина са унутрашњом аутономијом на челу са династијом Обреновић. О изворима и литератури везаним за Први устанак видети В. Стојанчевић, *Први српски устанак 1804. и ратовање Срба с Турцима 1804-1813. године*, у *Историја српског народа*, пета књига, први том, Београд 1981, стр. 25-26, нап. 1, и D. Janković, *Srpska država prvog ustanka*, Beograd 1984, p. 9-35.

² Књигу је превео на српски 1864. године Стојан Новаковић, под насловом *Историја српске револуције*, Београд 1864.

³ Историчари нису сагласни око резултата аустријске окупације Србије од 1718. до 1739. Д. Павловић, *Аустријска владавина у северној Србији, од 1718-1739, Глас Српске краљевске академије*, LXII и LXIV, Београд 1901, сматра да су резултати били више негативни него позитивни, посебно због аустријске финансијске и верске политике, која је била доста тешка за Србе. Суп-

Када је 1788. избио рат између Аустрије и Турске на територији Србије ратовали су практично само српски добровољци (*frei-korps*), под заповедништвом трговца Коче Анђелковића.⁴ Али, пошто аустријска војна кампања није баш имала пуно успеха у Србији, Турској је било понуђено склапање мира. Миролубиви предлози Аустрије били су пре свега изазвани избијањем револуције у Француској (1789) и променом на престолу (1790. умро је Јозеф II и наследио га је његов брат Леополд II). Мировни уговор потписан је у бугарском граду Свиштову августа 1791, и установио је *status quo ante*: Турској су враћене све територије које је Аустрија била заузела, а Србима који су учествовали у рату (око 3000 људи) Висока Порта је гарантовала потпуну амнестију. Трговачки односи између два царства су били поново успостављени, што је за српске трговце били изузетно значајно, јер су се богатали извозећи пољопривредне производе у Аустрију.

Према реформама султана Селима III, названим *nizami-džedid* (дословно *нова војска*) јањичари су 1792. године били протерани из Београдског пашалука, али су нашли уточиште у Видину, код чувеног одметника Османа Пазван-оглу. Године 1793, на основу два фермана Срби су добили извесне привилегије,⁵ које је обнародовао нови везир Хаци-Мустафа паша, због своје толеранције популарно назван "српска мајка". Али, јањичари нису били напустили свој циљ да поврате власт у Београду:⁶ у два наврата (1793. и 1795), уз подршку Пазван-оглуа, напали су Београд, али без успеха. Хаци-Мустафа паша је приликом одбране био ангажовао и Србе. Коначно 1801. године јањичари су успели да васпоставе власт у Београду и убију Мустафа пашу, верног присталицу реформи султана Селима III. Тај догађај означио је за Србе крај једне деценије (1791-1801) релативног мира и економског просперитета и почетак терора четворице

ротно, Д. Пантелић, *Кочина крајина*, Београд 1930, стр. 16, сматра да је аустријски режим, иако није учинио ништа на плану просвећења и образовања народа, ипак унео личну и имовинску сигурност.

⁴ Тај рат проучио је Д. Пантелић, *Кочина крајина*, Београд 1930. Два пута пре овога рата Срби су се борили на аустријској страни (1688-90, и 1718-39). Пошто је аустријска војска, после окончања ова два рата, била принуђена да напусти Србију, њено повлачење је изазвало две сеобе Срба (1690. и 1739) у јужну Угарску (данашња Војводина). На основу привилегија цара Леополда I од 1690. и 1695. Срби су имали верску аутономију и право да бирају своје војводе. Као војници Хабзбуршке монархије били су изузети од феудалних работа, што је изазивало незадовољство мађарског племства.

⁵ Августа 1793. Висока Порта је издала два фермана према којима: а) Срби могу да бирају своје локалне власти под условом да их паша потврди, и б) поред друмова требало је саградити ханове, да Турци не би залазили у српске куће. Неколико дана касније, Портин изасланик Азис-ефендија упознао је Србе са једним документом који је регулисао више ствари: а) одређивао се укупан износ пореза у Пашалуку и натуралних давања паши; б) забрањивало се Турцима да ишта узимају од народа бесплатно; в) одређивала се колективна глоба за случај убиства у селу, и г) наређивало се да "цела земља" брани Пашалук ако јањичари навале на њу. Ове привилегије су 1794. и 1796. још више проширене. Детаљније о овим питањима видети D. Janković, *Srpska država Prvog ustanka*, Beograd 1984, str. 47-48.

⁶ Према одредбама мира у Сремским Карловцима (1699), јањичари су били обавезни да бране пограничне градове, укључујући и Београд. Али, у осамнаестом веку њихов број се јако увећао, а постали су и врло подмитљиви, те су с тога разлога протерани из Београда.

јањичарских главешина (дахија). Привилегије установљене ферманима султана Селима III биле су практично укинуте, јер у Београдском пашалуку централна турска власт није функционисала.

Иако сви извори тврде да је Први устанак избио као буна против дахијског терора може се поставити питање да ли је било извесног утицаја Француске револуције на устанике?⁷ На основу извора којима располажемо, не можемо доказати постојање директних веза између француске и српске револуције. Али, ако се има у виду чињеница да се Београдски пашалук налазио на граници Османског и Хабзбуршког царства и да је један број српских трговаца имао познанства и везе у Аустрији, можемо предпоставити да су идеје Француске револуције стигле у Србију посредно, преко Аустрије.

II. И после Византије – Византија; питање "Закона" Проте Матеје Ненадовића

Иако су борбе са Турцима током Првог устанка трајале све до пропасти устаничке државе 1813. године, Карађорђе и остале српске старешине су znale врло добро да независна држава, којој су тежили, мора да има и своје самостално законодавство. У околностима у којима су се налазили било је апсолутно немогуће начинити самостално законодавство из два разлога: 1) у Србији тога времена било је врло мало интелектуалаца а велика већина становништва је била неписмена,⁸ 2) непрестане борбе са Турцима нису баш остављале пуно "слобод-

⁷ Што се тиче утицаја Француске револуције на прилике у Србији у време Првог устанка, мишљења историчара су подељена. С. Новаковић, *Васкрс државе српске*, Београд 1914, стр. 3-19, је сматрао да су идеје Француске револуције стигле у Србију захваљујући Доситеју Обрадовићу, српском просветитељу, следбенику француских философа и присталици просвећених реформи аустријског цара Јозефа II. В. Ћоровић, *Историја Југославије*, Београд 1933 (репринт 1989), стр. 414 је изнео мишљење да је у то време цела Европа, под утицајем Француске, била у стању револта, што је у Отоманском царству изазивало нове нередне. М. Костић, *Неколико идејних одраза француске револуције у нашем друштву крајем 18. и почетком 19. века, Летопис Матице српске*, 3 (1953), стр. 24, је успео да наведе само две чињенице које би се могле сматрати непосредним утицајем Француске револуције: говор Боже Грујовића, који је требало да буде изговорен на скупштини одржаној 1805. у манастиру Боговађи, и жељу устаника да унесу Наполеонов Грађански законик у Србију. Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред први српски устанак (1794-1804)*, Београд 1949, стр. 440, је показао још више опрезности: према његовом мишљењу утицај Француске револуције је у Србију могао стићи само посредним путем – преко Аустрије.

⁸ Ипак, у Србији је било нешто мало интелектуалаца. Пре свих то је био велики српски просветитељ Доситеј Обрадовић, који је 1808. стигао из Трста у Србију, где је постао **попечитељ просвешченија** и оснивач прве школе у Београду (Лицеја). Доситеј је умро 1811. у Србији, пре окончања устанка. Навешћемо и Божу Грујовића (Теодора Филиповића), који је пре избијања устанка био професор у Русији, а у Србију дошао као патриота. Поред њих ту су били још Матеја Ненадовић, Иван Југовић, Петар Новаковић и још неке мање познате личности. Вук Караџић, будући реформатор српског језика и правописа, је у току устанка био још млад и није играо неку

ног времена" за организацију власти и стварање самосталног законодавства. Пред устаницима су се налазиле две могућности: прихватање неке стране кодификације или употреба средњовековног српског права. У оба случаја рецепција римског права била би неизбежна, мада устаници тога, наравно, нису били свесни.

Ипак, никаква страна кодификација није била прихваћена у Србији, иако је то питање било актуелно. Најпре је Константин Родофиникин, руски представник код устаника, 1808. године изнео мишљење да би требало увести руске законе у Србију. Правитељствујушчи совјет је 1809. године дао инструкције своме члану Павлу Поповићу (који је одлазио у Русију да би издејствовао аудијенцију код цара) да тражи књиге које садрже руске законе, како би Срби међу њима могли да изаберу оне законе који би се могли примењивати у Србији.⁹ Једна делегација коју су 12. децембра 1810. године послали Карађорђе и Совјет Каменском, шефу руске команде у Влашкој, тражила је два руска чиновника ради састављања закона и увођења реда у земљи.¹⁰

Према једном извештају Мериажа (Meriage), француског војног заповедника Љубљане, изгледа да су Срби желели да уведу француско законодавство у своју земљу. Мериаж пише 25. априла 1810. године министру иностраних послова да се Срби овде (у Љубљани) баве куповином Грађанског законика (чувени француски *Code civil* од 1804), а да се интересују такође и за Кривични законик (*Code pénal* од 1810). Они желе, стоји у извештају, да изаберу оне прописе који би били применљиви у Србији.¹¹

Ипак, први закон устаничке Србије није био ни руски ни француски. Састављајући га, његов аутор – свештеник, књижевник и државник – Матеја Ненадовић¹² је као извор искористио средњовековно српско право, а то значи да је

важну улогу, мада је био савременик догађаја. Према истраживањима М. Сентић, *Становништво и популациони губици устаничке Србије, Прилози статистичком изучавању првог српског устанка (1804-1813)*, Завод за статистику НР Србије, Београд, *Прилози 14. јуни 1955*, стр. 22, Београдски пашалук је 1803. године имао 478 000 становника.

⁹ Голубица *съ цвѣтомъ књижества Србскогъ*, V, Београд 1843, стр. 162.

¹⁰ *Первое сербское восстание 1804-1813. гг. и Россія*, II, Москва 1983, стр. 200.

¹¹ М. Гавриловић, *Исписи из Париских архива, Грађа за историју Првог Српског Устанка*, Београд 1904, стр. 541.

¹² Прота Матеја Ненадовић (1777-1854) је један од најзначајнијих српских књижевника и државника прве половине деветнаестог века. Његова породица уживала је велики углед у ваљевској нахији, а његов отац Алекса страдао је као жртва дахијског терора (чувена *сеча кнезова*) неколико дана пре избијања устанка. Са својим стрицом Јаковом (који ће 1811. постати први српски попечитељ унутрашњих дела) изазвао је устанак у своме родном крају. Током устанка обављао је изузетно важне послове: био је члан прве устаничке депутације која је путовала у Русију, као и оснивач и први председник Правитељствујушчег совјета. Након пропасти устанка настојао је да обезбеди заштиту за устанике и у том циљу је путовао у Беч, где се тада одржавао чувени мировни конгрес. У току Другог устанка опет је активан у свом родном крају, али након сукоба са кнезом Милошем, пензионисао се. Дошавши на власт 1840, млади кнез Михајло (Милошев син) га је оптужио и као "бунтовника" протерао из земље, али се прота након промене династије 1842. вратио у Србију. Тада је постао и члан Државног савета. На том положају остао је до 1852, када је отишао у пензију. Две године касније је умро.

посредно прихватио византијско (или грчко-римско) право. Испитивање овог закона, названог *Закон Проте Матеје Ненадовића*, поставља неколико питања.

Прво, протограф "закона"¹³ није сачуван. О његовој садржини сазнајемо захваљујући *Мемоарима* проте Матеје Ненадовића, који су написани тридесет година после догађаја које наш аутор описује, када, како сам писац каже, *моје тело, по вечном закону природе, све већма слаби, и све се ближе гробу прикучује*.¹⁴ О самом "закону", имамо кратко обавештење у *Мемоарима*, везано за ослобођење Бранковине, Ненадовићевог родног краја, маја месеца 1804. Након ослобађања Бранковине била је сазвана нека врста народне скупштине (око хиљаду људи је било присутно) да би се организовали судови. Том приликом прота Матеја је објавио свој "закон", о чему нас обавештава овим речима:

*Ја сам имао кормчију и читао законе Јустинијанове и Мојсеову строгост над Јеврејима и истишем неколико параграфа из кормчије. Од који' побројаћу неке: 1. Ко би убио човека, да се убије и на коло метне. 2. Ко отме девојку силом (као што је гдегда бивало, а особито у каквим бунама, кад се судови побркају) тај женик, кум и стари сват шибу да трче¹⁵ а други штапови да се каштигују. 3. Ко украде јагње, прасе, коња или вола, тај да плати двоје и да се каштигује штаповима. 4. Ко утече из војске без допуштења, да трчи шибу. 5. Са страже који побегне, да се стреља. 6. Који се криво закуне и криво осведочи, тај ону сву штету за коју је сведочио, да плати, штаповима да се каштигује, и да му се никада више ништа не верује, и да се за свагда лажом прогласи. 7. Кад се сваде и псују, који се превати за оружје, као пола убиства, да трчи шибу... итд. 14, 15 ли пунктова.*¹⁶

¹³ Наравно, да се у овом случају не ради о закону схваћеном ни у материјалном, ни у формалном смислу. Савремена правна терминологија под законом у материјалном смислу подразумева свако опште обавезно правно правило понашања које утврђује држава на основу свог монопола регулисања друштвених односа, без обзира на врсту акта који такво правило садржи. Закон у формалном смислу би био правни пропис, који под називом закон, по посебном поступку доноси највише представничко тело у држави регулишући најважније друштвене прописе и који, после устава, има највећу правну снагу. Коришћење израза *закон* у смислу закона у формалном смислу, далеко је раширеније, посебно у науци уставног права, законодавној пракси и правној историји, док се термин *закон* у оба значења (закона у материјалном и закона у формалном смислу), користи углавном у правној теорији. Детаљније о овим питањима видети М. Јовић, *Закон и законитост*, Београд 1977, стр. 80-87. У српским правним споменицима, насталим у периоду од XII до XVIII века, израз *закон* среће се у преко 30 различитих значења. Детаљно о томе С. Шаркић, *Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима*, Нови Сад 1994.

¹⁴ Прота Матеј Ненадовић, *Мемоари, Целокупна дела*, за штампу приредио В. Ћоровић, Београд 1928, стр. 4.

¹⁵ *Трчати шибу* значи да је осуђени морао да протрчи кроз шпалир од 300 (понекад и 600) момака, од којих је сваки држао прут (шибу, батину) и ударао га. Ако би се догодило да осуђени падне исцрпљен, освежавали би га и он би морао да настави трчање. Постојала је и такозвана *мртва шиб*, када је осуђеник морао три пута да протрчи кроз кордон.

¹⁶ *Мемоари*, издање Ћоровића, стр. 109-110.

Дакле, прота Матеја Ненадовић нам каже да је његов "закон" садржао 14 или 15 чланова, али нам је навео само 7. Касније, у својим *Кратким запискама*, прота вели да је "закон" садржао 15 или 20 чланова, али је сасвим сумарно причао садржину само четири члана.¹⁷ То су све информације којима располажемо у вези са тим "законом".

"Закон" поставља два тешка питања: питање протиних извора и територијалног важења "закона".

Говорећи о изворима које је користио прота Матеја Ненадовић помиње Крмчију, а то значи Номоканон Светог Саве, Јустинијанове законе и Мојсијеву строгост над Јеврејима. Али, истраживачи овог "закона" су утврдили да су Јустинијанови закони и Мојсијева строгост над Јеврејима саставни део Крмчије (Номоканона Светог Саве), и да је наш писац читао само Крмчију.¹⁸ У рукописима Номоканона (Кормчија или Крмчија) поглавље 47 представља избор од 87 наслова из Јустинијанових новела (*Collectio octoginta septem capitulorum*), који је начинио пре 565. године Цариградски патријарх Јован Схоластик. Поглавље 55 садржи цео Прохирон (*Προχειρος Νόμος*), византијски закон настао између 870. и 879. у име царева Василија, Константина и Лава, у српском преводу познат као **Законь градски**. Пошто је Прохирон као своје изворе користио Јустинијаново законодавство (његови редактори су се у највећој мери ослањали на Јустинијанове *Институције*), Ненадовић није сматрао за потребно да подвуче разлику између Јустинијанових новела и Прохирона: он назива та два поглавља заједничким именом *Јустинијанови закони*. Поглавље 48 рукописа Номоканона представља избор из Мојсијевог законодавства, што прота Матеја Ненадовић назива *Мојсеова строгост над Јеврејима*.¹⁹

Неспорно је, дакле, да је прота Матеја Ненадовић користио само Крмчију; али коју? У његовим *Мемоарима* не налазимо одговор на то питање, али можемо предпоставити да се радило о штампаној Крмчији коју је објавио Московски Синод 1804, а која је представљала репринт издања из 1787. То издање је најближе Номоканону Светог Саве, који је био основ за све штампане верзије Крмчије. Као православни свештеник, који није био без образовања, и савременик оба наведена издања Крмчије,²⁰ Матеја Ненадовић је вероватно читао издање од 1787.²¹

¹⁷ Текст је врло конфузан и он гласи: *Ја сам имао Крмчију, из ње извадио неколико параграфа Јустинијанови', и Мојсеови' закона, кад украде јагње, вола, коња да плати двоје и штапов., ко отме девојку, који војник утече из војске, са страже и тако даље, до 15-20 пунктова (Кратке записке, Целокупна дела, издање Ћоровића, стр. 334).*

¹⁸ Р. Петровић, *Законик Проте Матије Ненадовића, Гласник Историјског друштва у Н. Саду*, II (1929), стр. 380-384.

¹⁹ *Законоправило или Номоканон Светог Саве, Иловички препис 1262 (фототипија)*, издање М. Петровић, Горњи Милановац 1991, листови 240 б – 249 б; 267 б – 327 б; 249 б – 255 а.

²⁰ Свети Сава је Крмчију саставио сам или са групом сарадника (што је вероватније) 1219. или 1220. године, на повратку из Никеје, где је Српска црква добила аутокефалност. Већ 1226. један препис ове правне збирке пренет је у Бугарску, где је прихваћен као општеобавезни зборник, а 1262, један препис истога је послат у Русију. На сабору у Владимиру 1274. године проглашен је за

Очигледно да је текст седам чланова, наведених у *Мемоарима*, био инспирисан Крмчијом, али њихов садржај није истоветан са садржајем Номоканона. Пошто не располажемо протографом "закона" апсолутно је немогуће закључити шта је изостављено а шта је додато тексту. Ненадовић пише искључиво на основу свог сећања и не преноси верно текст извора.²² Кратка анализа чланова ће нам показати где су сличности а где разлике између текста сачуваног у *Мемоарима* и одговарајућих одредаба из Крмчије.

Члан 1 говори о убиству, које је већ било забрањено у Мојсијевом *Петокњижју*.²³ Све те одредбе су унете у поглавље 45 штампане Кормчије²⁴ и најближе су члану 1 "закона" протe Матеје Ненадовића. Али, у свим одредбама Кормчије, које се односе на умишљајно убиство, предвиђена је смртна казна и ништа више. Разлог због кога је прота Матеја додао у свом "закону" да се убица, након извршења казне *на коло метне*, остаје нејасан. Да ли је таква строгост била изазвана жељом да се сачува ауторитет нове српске власти, која је тек настајала? Можда одговор на ово питање дају речи Матеје Ненадовића из његових *Кратких записки*, када објашњава строгост "закона": *И то ћете ви рећи: та ти су закони врло жестоки. Та и Мојсеј није био будала, но је правео законе према своме ондашњем народу.*²⁵

Члан 2 говори о отмици девојке и инспирисан је Мојсијевим законима и Прохирином. Поглавље 45, 25 Крмчије наводи Мојсијеве речи упућене свом народу, где он прописује да *ко би преварио дјевојку, која није заручена, те би спавао са њом, да јој да прђију и узме је за жену.*²⁶ Строжије се говори о отмици у једном поглављу Крмчије (II, 113) који представља прихватање једног одломка из Прохирона који говори о онима који отимају жену, испрошену или неиспрошену, слободну, робину или ослобођеницу, па чак и своју вереницу, а отмицу врше оружјем, тј. мачевима или штаповима, такви мачем да се казне, а они који су им помагали, пошто се избатинају и ошишају, да им се отсече нос. Ако

општеобавезни зборник Руске цркве. На основу рукописа српске редакције Светога Саве, Крмчија је први пут штампана у Русији 1650. године. У каснијим издањима штампане верзије су допуњаване, па се и прота Матеја упознао у Русији са једном од њих. Иначе, Ненадовић је путовао 1804. у Москву и Санкт Петербург као члан српске делегације која је тражила руску помоћ. Његово путовање отпочело је у септембру, а то значи после проглашења његовог "закона", тако да вероватно није читао издање од 1804. године. О његовом путовању видети *Мемоари*, издање Ђоровића, стр. 126-156.

²¹ М. Петровић, *Извори закона протe Матије Ненадовића, Историјски часопис*, 27 (1980), стр. 113-114.

²² То није случај само са *Мемоарима*, већ и са неким другим изворима. Тако на пример, када наводи одломке из дневника Боже Грујовића (Теодора Филиповића), не чини то прецизно: нешто додаје, а понешто изоставља. Видети М. Петровић, нав. дело, стр. 113.

²³ Мојсије II, 20,13; III, 24, 17 и 24; II, 21,12.

²⁴ Кормчаја II, 44 и 49.

²⁵ Издање Ђоровића, стр. 335.

²⁶ II, 22,16. Овај и сви остали одломци из Старог завета наведени су према преводу Ђ. Даничића, у Биограду 1870 (репринт Лондон 1950). *Прђија* или *прикија* је мираз (од грчког **προικίον**).

су пак отмицу извршили без икаквог оружја, таквима да се одсече рука, а помагачи изударани и ошишани да се протерају.²⁷

Крмчија (II, 67-68) садржи још једну одредбу о отмици жена, преузету из Прохирона: *Ко отме девојку или удовицу, не може се с њом оженити чак ни ако се ње отац сагласио или опростио злочин (Ο παρθένος ή χήραν αρπάσας ού δύναται ταύτην γαμείν, ούδε συναινούντος του ταύτης πατρός καί συγχωρούντος το έγκλημα).*²⁸

Као казну Прота Матеја Ненадовић предвиђа и *трчање шибе* које је било непознато и Мојсијевом законодавству и Прохирону.²⁹ Сасвим је могуће да се у том случају Ненадовић пре инспирисао српским обичајним правом него Крмчијом.³⁰

Члан 3, који говори о крађи јагњета, прасета, коња или вола, представља слободну интерпретацију Мојсијевих закона, коју је Ненадовић могао наћи у Крмчији.³¹ У Мојсијевом Петокњижју срећемо следећи одломак (у Даничићевом преводу): *Ко украде вола или овцу или козу, и закоље или прода, да врати пет волова за једнога вола, а четири овце или козе за једну овцу или козу. Ако се лупеж ухвати гдје поткопава, те буде рањен тако да умре, да не буде крив за крв онај који га буде убио. Ако ли се буде сунце родило, да је крив за крв. А лупеж све да накнади; ако ли не би имао, онда да се он прода за своју крађу. Ако се нађе*

²⁷ Procheiron XXXIX, 40, ed. J. et P. Zepos, *Ius Graecoromanum*, vol. II, Athens 1931, p. 220: Οἱ αρπάσαντες γυναῖκα ή μεμνηστευμένην ή άμνήστευτον ή χήραν, είτε εύγενής έστιν είτε δουλη ή άπελευθέρα, καί μαλιστα ει τω θεώ εισι γυναῖκες καθιερωμέσαι, καν την ιδίαν τις μνηστην ήρπασεν, ει μεν μεθ όπλων ήτοι ξιφών ή ροπάλων την αρπαγήν έποιήσαντο, οι ξίφει τιμωρείσθωσαν. οι συνυπουργουντες αύτοις, ή συνειδότες ή έκόντες ύποδεξάμενοι ή οίανδήποτε σπουδην εισενεγκόντες, τυπτόμενοι καί κουρευόμενοι ρινοκοπέισθωσαν. ει δε χωρις, οίωδήποτε όπλων την αρπαγήν έποιήσαντο, ό μεν την αρπαγήν έποιήσαντο, ό μεν την αρπαγήν ποιήσας χειροκοπέισθω, οι δε βοηθήσαντες τω τοιούτω έκ τη αρπαγη, ή συνειδότες καί ύπρετήσαντες ή έκόντες ύποδεξάμενοι ή οίανδήποτε σπουδην αύτοις εισενεγκόντες, τυπτόμενοι καί κουρευόμενοι έξοριζέσθωσαν.

²⁸ Procheiron VII, 27, ed. Zepos II, p. 139.

²⁹ Мојсијево законодавство предвиђа кажњавање шибом у поглављу III, 19, 20: *Ако би ко облежао робинју, која је испрошена али није откупљена ни ослобођена, обоје да се шибају, али да се не погубе, јер није била ослобођена.* Сличност је, дакле, само привидна. У Прохирону се прописивало да се батинање извршава штаповима. И Душанов законик на неколико места прописује батинање штаповима, што се изражава формулом *да се бије стапи*: за властеличића који опсује властелина (члан 50); за себре који врше јеретичку пропаганду, такозвана *бабунска реч* (члан 85), и за пијаницу који увреди некога (члан 166). С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.* Београд 1898, стр. 44 и 178; 67 и 197; 131 и 246.

³⁰ *Трчање шибе* предвиђа и такозвани Карађорђев закон и то знатно строжије. На пример у члану 14 стоји: *Који би се војник усудио при изгубљењу баталије за живота оружје из руке дати или бацити, без изговора да трчи шибу мртву б пута кроз 600 момака.* У члану 21 читамо: *Момци који се на стражу одреде, и ако би патрола затекла шиљбока да је заспао, шиљбок у шибе кроз 300 момака 3 пута...* Издање Т. Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног правосуђа од 1804. до 1865.* САНУ, Посебна издања CDVIII, Београд 1967, стр. 10-13.

³¹ Крмчија II, 45.

што је покрао у његовој руци живо, био во или магарац или овца или коза, да врати самдруго.³² Јасно је да се листа животиња о којима говори Мојсијево законодавство не подудара са краденим животињама о којима говори прота Матеја; то се посебно односи на прасе, јер је свињско месо било забрањено Јеврејима. Инспирацију за казну (плаћање двоструког износа и батинање) прота Матеја је могао наћи у поглављу 48 Крмчије, која преузима одредбе из Прохирона (мада је Прохирон знатно строжији): *Они који у било којем граду краду, ако то чине једном и ако су имућни и слободни наређујемо да украдено поврате у првобитно стање и положе дупли износ ономе који је претрпео крађу. Ако су пак, сиромашни они који су то починили, изударани да се прогнају. А ако су не једном, већ много пута ухваћени у крађи, да им се одсеку руке.*³³

Чланови 4 и 5, који се односе на бегство из војске и напуштање стражарског места, немају одговарајуће одредбе у Крмчији. Ипак, Крмчија садржи неке прописе везане за војна кривична дела, које је Ненадовић читао, али после тридесет година није био у стању да их тачно наведе. Одредбе које би могле бити инспирација члановима 4 и 5 су следећа четири члана из Прохирона:

*Ко раздражује ратнике или предаје непријатељима своје, кажњава се одсецањем главе (Ὁ ἐρεθίζων τοὺς πολεμίους ἢ παραδίδους πολεμίους ῥωμαίους κεφαλικῶς κολάζεται).*³⁴

*Оне који из војске беже непријатељима, сматрати као непријатеље и без опасности убијати (Τοὺς ἐκ τῶν ῥωμαϊκῶν πρὸς τοὺς πολεμίους ἀποφεύγοντας ὡς πολεμίους ἐξεστὶν ἀκινδύνος φονεῦειν).*³⁵

*Који побегну непријатељу и наше одлуке саопште, подижу се на вешала или спаљују (Οἱ πρὸς πολεμίους αὐτομολοῦντες καὶ τὰς ἡμετέρας βουλὰς ἐπαγγέλλοντες εἰς φουρκαν ἀναρτῶνται ἢ καίονται).*³⁶

*Непријатељи и они који к њима пребегну, кажњавају се мачем (Οἱ πολέμιοι καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς αὐτομολοῦντες ξίφει τιμωρεῖσθωσαν).*³⁷

³² Мојсије II, 22, 1-4. У савременом преводу тај одломак гласи нешто дукчије: *Тко украде говеће или марвинче од ситне стокe, па било да га закоље, било да га прода, онда за једно говеће нека се врати петеро говеда, а за мало марвинче четверо марвинчади. Ако се лопов затеће гдје пробија зид, па му се зада смртан ударач, његову крв не треба освећивати. Но ако је већ изишло сунце, његову крв треба осветити. Лопов мора штету надокнадити. Ако нема ништа, њега за његову крађу треба продати. Нађе ли се украдено живице живо и његову власништву – говеће, магаре или која глава ситне стокe – треба да га плати двоstrуко. Библија, Стари и Нови Завет, Кршћанска садашњост, пријевод S. Grubišić, Zagreb 1976, стр. 60.*

³³ *Procheiron XXXIX, 54*, ed. Zepos II, p. 223: *Τους ἐν οἰαδήποτε πολιτεία κλέπτοντας, ἀπαξ μὲν τοῦτο ποιῶντας, θεσπίζομεν, εὐπορους μὲν καὶ ἐλευθέρους ὑπαρχοντας, πρὸς τὴ ἀποκαταστάσει του κλαπέντος καὶ διπλὴν ποσότητα καταβάλλειν τῷ τὴν κλοπὴν ὑπομείναντι. εἰ δὲ ἀποροι εἶεν οἱ τῷτο διαπεπραχότες, τυπτόμενοι ἐξοριζέσθωσαν. ἐὰν δὲ οὐχ ἀπαξ ἀλλὰ πολλακίς ἐπὶ ἀλώσι χειροκοπεῖσθωσαν.*

³⁴ *Procheiron XXXIX, 1*, ed. Zepos II, p. 216. Редактори Крмчије су реч *ῥωμαίους* (Ромеје, тј. Римљане, односно Византинце), заменили речју *своје*.

³⁵ *Procheiron XXXIX, 3*, ed. Zepos II, p. 216. У грчком тексту стоји *Оне од Ромеја (ῥωμαϊκῶν) који беже непријатељима*, док у српском тексту стоји *оне који из војске беже непријатељима...*

³⁶ *Procheiron XXXIX, 17*, ed. Zepos II, p. 218.

³⁷ *Procheiron XXXIX, 19*, ed. Zepos II, p. 218.

Члан 6 који говори о ономе који се криво закуне и лажно сведочи налази своју инспирацију у неколико одредби из Мојсијевих закона³⁸ који се налазе у поглављу 45 Крмчије.³⁹ Поред накнаде штете, прота Матеја је као казну додао још и батинање, као и моралну осуду (...и да му се више никада више ништа не верује, и да се за свагда лажом проглаша). Ваља напоменути да је у оваквим случајевима Прохирон много строжи:

*Који одлуком суда или по молби супарника положи заклетву у цркви, дотичући се пречистог јеванђеља, а после тога се докаже да се лажно заклео, нека му се одсече језик; исто то важи и за сведоке (Ὁ ἐκ δικαστικῆς ψήφου ἢ ἐξ αἰτήσεως τοῦ ἀντιδίκου ὄρκον ἐπ' ἐκκλησίας, τῶν ἀχράντων ἐφαπτόμενος εὐαγγελίων, ἐπιорκεῖν δε μετα ἐλεγχθείς, γλωσσοκοπέισθω. το αὐτο καί ἐπι τῶν μαρτύρων).*⁴⁰

Члан 7 показује само делимичну сличност са следећим Мојсијевим прописом: *Кад се сваде људи, па један удари другога каменом или песницом, али овај не умре него падне у постељу, али се придигне и изађе о штапу, да не буде крив онај који је ударио, само дангубу да му накнади и сву видарину да плати.*⁴¹ Међутим, код прота Матеје говори се о псовању, потезању оружја и трчању шибе као казни, што све изворни пропис не садржи. Ни у Прохирону не можемо наћи одговарајуће прописе, који би се могли протумачити као извор члана 7 Ненадовићевог "закона."⁴² Могуће је да у овом члану долази све више до изражаја отежано присећање аутора на текст "закона", јер након навођења седмог члана следи констатација ...итд. 14, 15 ли пунктова.

Анализа чланова показује да иако се прота Матеја Ненадовић позива на Крмчију, чланови његовог "закона", које он наводи присећајући их се, само се делимично подударају са прописима из Номоканона Светог Саве (Крмчије). Да ли је протограф закона изгледао другачије и више одговарао свом извору, и

³⁸ II, 20, 16: *Не сведочи лажно на ближњега својега; V, 19, 15-20: Нека не устаје један сведок на човјека ни за какво зло и ни за какав гријех између свијех гријеха који се чине, него на ријечима два или три сведока да остаје ствар. Ако би устао лажан сведок на кога да сведочи на њега да се одмеће Бога, онда нека стану та два човјека, који имају ту распру, пред Господа, пред свеиштенике и пред судије које буду у то вријеме; И нека добро испитају судије; ако сведок онај буде лажан сведок и лажно сведочи на брата својега, учините му онако како је он мислио учинити брату својему; и извади зло из себе, да се остали чувши то боје, и у напредак више не чине такво зло усред тебе; III, 6, 3-5: Или нађе изгубљено што, па удари у бах, или се криво закуне за коју год ствар коју може човјек учинити и огријешити се њом, кад тако згријеши и скриви, нека врати што је отео или присвојио пријеваром или што му је било дано на оставу или што је изгубљено нашао. Или за што се заклео криво, нека плати цијело и још дометне пети дио ономе чије је; нека му да онај дан кад принесе жртву за свој гријех.*

³⁹ Крмчија II, 44 и 49.

⁴⁰ *Procheiron XXXIX, 56, ed. Zepos II, p. 222.* Детаљан коментар свих до сада наведених чланова даје М. Петровић, нав. дело, стр. 113 – 120.

⁴¹ II, 21, 18.

⁴² У Прохирону налазимо два члана који говоре о тучи (не о свађи), али се њихова садржина битно разликује од наведеног члана 7 (*Procheiron XXXIX, 83-84, ed. Zepos II, p. 227*).

да ли је уопште постојао, питања су на која тешко да ћемо икада моћи са сигурношћу да одговоримо.

Није једноставније ни питање територијалног важења овог првог устаничког прописа. Да ли је он важио на територији целе устаничке Србије (односно Београдског пашалука) или само у ваљевској нахији, где је породица Ненадовић имала своје поседе? Неки истраживачи мисле да је после скупштине на Рељином пољу (на којој је закон био проглашен), друга скупштина одржана на Врачару (тада брег поред Београда) усвојила закон и прогласила његову важност за територију целе устаничке Србије.⁴³ Али, на основу расположивих извора апсолутно је немогуће дати прецизан одговор на то питање. Ипак, чини нам се много вероватнијим да се "закон" проте Матеје Ненадовића примељивао само у ваљевској нахији, мада се ни то не може са сигурношћу рећи, јер није сачувана ниједна судска пресуда која би се позивала на овај, први правни акт устаничке Србије.

*Srđan Šarkić Ph. D., Full professor
Novi Sad School of Law*

The influence of Greek-roman (Byzantine) law on the first "Code" from the period of the first Serbian uprising

Abstract

According to the German historian Leopold Ranke, the First Serbian Uprising was in its essence a bourgeois revolution. During the course of establishment of the new government, insurgents wanted to create an autonomous legislation as well. Several attempts to introduce Russian or French laws failed. Therefore, a parish priest Mateja Nenadović composed the first „law“, which he construed according to Nomokanon of Saint Sava (the so called „Krmčija“). However, this document has not

⁴³ В. Николић, *Законик Матије Ненадовића, Архив за правне и друштвене науке од 25. априла 1910*, стр. 175.

been preserved in its original wording, but we know of it from the Memoirs of parish priest Mateja Nenadović, which were drafted 30 years after the First Uprising. However, the priest remembered only 7 of 14 or 15 articles, which was the number of articles he claimed his „law” had contained. Although the articles were borrowed from Krmčija (i.e. from Proheiron), their contents matched the original only in part, as the analysis showed. The geographical application of the code remains unclear as well. One may not determine whether the Code applied all over the insurgent Serbia, or merely in Nenadović’s native county of Valjevo (which is more probable).